

**GÜRCÜSTAN AZƏRBAYCANLILARI ARASINDA KÖRPƏ UŞAQLARLA
BAĞLI MƏRASİMLƏR
(XIX ƏSRİN SONU- XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİ)****Ə.T.ƏLİYEV*****AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu*****Esed 61@mail.ru**

Məqalədə ilk dəfə olaraq Gürcüstan azərbaycanlıları arasında körpə uşaqlarla bağlı mərasimlər araşdırılır. Burada “ayağı sayalı olsun”, “adqoyma”, “qardaşlıq” və ya “bacılıq”, “diş hədiyyinə yığışma”, “day durma”, “sünnət toyu” və “əlyuma” mərasimləri barədə geniş məlumat verilir.

XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində Gürcüstan azərbaycanlıları arasında körpə uşaqlarla bağlı bir sıra mərasimlər mövcud olmuşdur. Bu mərasimlərdən ən mühümü ilk övladı dünyaya gələn ailələrdə evin birinci uşaq sakininin şərəfinə keçirilən “ayağı sayalı olsun” mərasimi idi. Uşaq doğulan günü keçirilən bu mərasimdə əsasən qohum-əqrəba və yaxın qonşular yığışıb şənlənər, dünyaya təzəcə gəlmiş körpəyə “ayağı sayalı, başı dövlətli olsun”, “Ay kimi doğsun, Gün kimi çıxsın” və s. kimi alqış-dualar edərildilər (12).

Etnoqrafik səfər zamanı yaşlı adamların bu mərasim haqda söylədiyi fikirlər, sanki aşağıdakı şeir parçasında da öz əksini tapmışdır:

Günün ağ olsun, doğan Gün,
Vaxtım gül açıb, gül açıb.
Bardaş qurub oturduğum
Taxtım gül açıb, gül açıb (7, 128).

Digər bir mərasim uşağa “adqoyma” idi. “Adqoyma” mərasimi uşağın doğulmasının 3-5 və ya 7-ci günü xüsusi təntənə ilə qeyd edilərdi. Burada əsas söz ziyəsi uşağın ata babası və ata nənəsi sayılırdı. Mərasimdə əsasən qohum-əqrəba və qonşular iştirak edirdi. Əgər uşaq oğlan idisə, adını babası, qız idisə nənəsi qoyardı. Ad qoyarkən baba və ya nənə “Bismillahir-rəhmani-rəhim”- deyib uşağı qucağına alar və nəzərdə tutulan adı üç dəfə uca səslə onun qulağına çağırırdı. Bundan sonra tədbir iştirakçıları bir ağızdan “böyük oğlan (və ya qız) olsun” alqış-duası deyib, süfrə arxasına keçərdilər.

Yaşlı adamların dediyinə görə (13), çox vaxt uşağa mərhum baba, nənə və ya cavan ölmüş qohumlardan birinin adı qoyulardı. Bu zaman mərasimə molla çağırılırdı. Molla mərhumun ruhuna “Quran” oxuyub, “Bu gündən sənin adını nəvənə (və ya qardaşın oğluna, qardaşın qızına) verdik, torpağın sanı yaşasın, ruhun onu qorusun” deyərək uşağı qucağına alar və üç dəfə uca səslə onun qulağına nəzərdə tutulan adı səsləndirirdi.

Söyləmələrdən bəlli olur ki, nəzir-niyazla, ocağa, pirə qurban kəsməklə doğulan oğlan uşaqlarına islamı özündə təcəssüm etdirən-Tanrıverdi, Allahverdi, Pirverdi, Ocaqverdi, Xudaverdi, Yaradanqulu, Allahqulu, Məhəmməd, Əli, Həsən, Hüseyn və

s. kimi adlar qoyulurdu. Bununla yanaşı, uşağa doğulduğu vaxta, günə, aya münasib adlar da verilir. Məsələn, Bayram, Novruz, Məhərrəm, Qurban, İsmayıl, Nəbi, Xıdır, Oruc, Ramazan və s. Bu yönlü adətə Anadolu türklərində və çərkəzlərdə də rast gəlinir. Belə ki, nəzir-niyazla doğulmuş uşaqların yaşaması üçün Anadolu türkləri övladlarına “Dursun”, “Yaşar”, “Qalan”, çərkəzlər isə “Çera”(Yaşa), “Çeray” (Yaşasın) və s. kimi adlar qoyardılar (1, 328).

Əhali arasında Oğuz, Ayxan, Orxan, Turan, Türkay, Türkan, Türkel və s. kimi türk mənşəli adlar da geniş yayılmışdı. Qızlara baharla (Bahar, Gülbahar, Yazagül, Yazgül, Maygül), islamla (Xədicə, Ayişə, Fatimə, Zeynəb, Əminə), eləcə də səma cisimləri ilə (Ülkər, Günəş, Ulduz, Aycamal, Aybəniz, Aygün, Güntəkin, Aytəkin, Zöhrə, Qəmər), quşlarla (Kəklik, Turac, Göyərçin) və heyvanlarla (Maral, Ceyran) bağlı adlar da seçirdilər. Ümumiyyətlə, belə adlar təkcə tədqiq etdiyimiz bölgələrdə yox, ümumazərbaycan türkləri arasında kifayət qədər idi (4, 167).

Uşağın qırxı çıxdıqdan 5-10 gün sonra “qardaşlıq və ya “bacılıq” adlı mərasim də keçirilirdi. Məlumdur ki, xalqımız, eləcə də qonşu gürcülər arasında “qardaşlıq” və ya “bacılıq” olmaq adəti vardı. Əsasən ailədə tək olan oğlan uşağı 18-20 yaşa çatarkən şirin ünsiyyət qurub, inam bəslədiyi oğlanla əllərini çərtib qanlarını bir-birinə qatışdırmaqla “qan qardaşlığı”, tək qız uşağı isə könlünə yatan qızla bir neçə nəfərin şahidliyi ilə əhd-peyman bağlayıb “əhd bacılığı” olurdu. Belə “qardaş-bacılıq” yüksək qiymətləndirilərək çox əziz tutulardı. Bu cür qiymətləndirmə özünü qardaş və ya bacılığın ailəsində dünyaya yeni uşaq gəlişində daha qabarıq göstərirdi. Yəni doğulan uşaq oğlan olardısı, körpənin atasının qardaşlığı, yox, əgər qız olardısı, anasının bacılığı ağır pay-püşklə onlara gələrdi. Qohum-qonşunun iştirak etdiyi “qardaşlıq” və ya “bacılıq” mərasimində ləziz yeməklərlə bəzədilmiş süfrə açılardı. Çox vaxt bu mərasimdə çalğıcılar dəstəsi də olurdu (14).

Yeri gəlmişkən, bir məsələni də açıqlayaq ki, dünyaya yeni uşaq gəlişi ilə əlaqədar keçirilən “qardaşlıq” və ya “bacılıq” mərasimində açılan süfrəyə mütləq “xramuli” balığı da qoyardılar. Adı çəkilən balığın süfrədə olması həm “qardaşlıq” və ya “bacılıq” olduqları şəxsə sevginin, həm də onlardan mərasimdə iştirak edən hər hansı birinə bol ruzi arzulamağın əlaməti kimi qiymətləndirilirdi. Çünki əhali balığı artım, bolluq-firavanlıq rəmzi hesab edirdi. Özü də “xramuli” balığı dadına görə digər balıqlardan seçilirdi.

AMEA- nın Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun elmi əməkdaşı Mədəd Quliyevin-Nurməmmədlinin verdiyi məlumata görə, orta əsrlərdən üzü bu yana köhnə Tiflisdə qaraçuxalılar (Meydan, Şeytanbazar və Ortaçala məhəllələrində yaşayan azərbaycanlılar) “qardaşlıq-bacılıq” mərasim süfrəsinə, eləcə də dost adına açılan süfrəyə mütləq motal pendiri, göy-göyərtili, turp və “xramuli” balığı da qoyardılar. Gürcülər arasında bu balığa “tsotxali” (diri balıq) da deyilirdi.

Uşağın ilk dişinin çıxması münasibətilə də mərasim keçirilirdi. Bu mərasim “diş hədiyyinə yığışma” adlanardı. Əsasən ailə üzvləri və qohum-qonşu qadınları iştirak edən bu mərasimdə buğda, lobyə və noxuddan hədik bişirilərək 7 evə paylanardı. Qaydaya uyğun olaraq hədik qabı boş qaytarılmaz, içinə pul və ya şirniyyat qoyulardı. Söyləmələrə görə, hədik, uşağın qalan dişlərinin ağrısız və tez çıxmasına kömək edən vasitə sayılırdı.

Udinlərdə isə ilk diş çıxan uşağa “balaca toy, diş toyu yapılır”dı (1,348).

Tədqiq etdiyimiz bölgələrin əhalisi uşağın ilk süd dişi düşdükdə isə onu sandığın və ya yük yerinin arxasına ataraq “a siçan, süd dişimi sənə verirəm, balta dişini mənə ver” deyərtilər. Belə bir deyim, cüzi fərqlə qaraçay-balkarlarda da mövcud idi:

Çıxan! Çıxan!-A siçan! A siçan!

Əski tişimi al da,- köhnə dişimi al,

Manqa djanqı tiş ber!- Mənə təzə diş ver! (10, 289).

Bu adətə Sakit okeanın Raratonqa adasında yaşayan əhali arasında da əməl olunmuşdu (10, 289).

Ailə arzusunun biri uşağın ayaq üstə (day-dik) durması və ilk addımını atması idi. Bu istəklə ana uşağın hər iki əlindən tutub ayağa qaldırır və avazla nəgmə oxuyurdu:

Day dur, day dur, dayın gəlsin,

Çömçələrdə payın gəlsin.

Payızı, qışını neynirik?

Balam, yazın, yayın gəlsin.

Uşağın day durub, ilk addım atdığı gün baba və nənə qurban kəsdirib paylatdırardı. Dayısı isə ona “ağır” hədiyyə bəxş edərdi. Təkcə ailə üzvlərinin özləri qeyd edən bu mərasim xalq arasında “day durma” mərasimi adlanardı (15).

Belə bir mərasim qaraçay-balkarlar, osetinlər, qabardinlər, və Orta Asiya türkləri arasında da qeydə alınmışdır (9, 175).

Yuxarıdakı şeirdə uşağın “day dur”ması ilə dayının gəlməsinin arzulanması təsadüfi deyildir. Zənnimizcə, bu deyimdə anaxaqanlıqından qalma izlər özünü göstərir. Həm də “ana müqəddədirsə, ülvidirsə, inanırsa, ona tapınılırsa, deməli, ananın qardaşı da buna layiqdir” (5, 225), o da sevilib, əzizlənib, arzulanmalıdır.

Nəzərə çatdıraq ki, Gürcüstan azərbaycanlıları arasında həm yeni doğulmuş, həm də yaşı tamam olmamış uşaqla əlaqədar keçirilən “ayağı sayalı olsun”, “qardaşlıq-bacılıq” və “day durma” mərasiminə Azərbaycan etnoqrafiyasında rast gəlmirik.

Qeyd edək ki, uşağın bir yaşının tamamında dırnaqlarını tutub, saçını qırxardılar. Tutulmuş dırnaqları ayaq dəyməyən yerdə basdırar, saçını isə xam (istifadə olunmamış) əski parçasına büküb divarın oyuq yerinə qoyardılar. İnamə görə, dırnaq tapdalansa uşağın barmaqları gödək qalar, saç tapdalandıqda isə uşaq huşsuz olar, yaddaşı pozular və baş ağrısından əziyyət çəkərdi. Onu da xatırladaq ki, uşağın ilk saçını qırxana bəxş verildirdi. Ailə üzvlərinə gəldikdə isə, həmin günü təntənə ilə qeyd edərtilər.

Anadolu, Özbəkistan və Türkmənistanda uşağın ilk dırnağının kəsilməsi böyük sevincə səbəb olardı. Hətta bu münasibətlə “dırnaq toyu” adlı mərasim də keçirilirdi (1, 334).

Müsəlman türklərində, eləcə də türk olmayan müsəlmanlarda olduğu kimi, tədqiq etdiyimiz bölgələrdə oğlan uşaqları sünnət edilmiş və bu gün də edilməkdədir. Xalq arasında bu mərasim “kiçik toy” və ya “sünnət toyu” adlanır. Bəzən bu mərasimi islamla əlaqələndirir və uşağın yalnız sünnətdən sonra müsəlman olduğunu deyirdilər. Halbuki bu mərasimin islam dini ilə heç bir əlaqəsi yoxdur, ondan çox-çox qabaqların adətidir və yalnız sonralar şəriət tərəfindən islamlaşdırılmışdır (3, 90-91).

Ədəbiyyat materialında qeyd edilir ki, “sünnət adəti uzaq keçmişdə isti ölkələrdə meydana gəlmişdir. O zaman adamlar şəxsi gigiyena qaydalarına riayət etməyi heç təsəvvürlərinə də gətirmirdilər. Buna görə də kişilərin əksəriyyətində fimoz xəstəliyi olur, yəni cinsi orqanın selikli qişasının iltibahı başlanırdı. Məhz bu istiqamətdə

qədim insan fimoz xəstəliyindən xilas olmağın yolunu sünnətdə tapmışdı. Sonralar din xadimləri bu şəxsi gigiyena üsulunu dini mərasimə çevirmişlər” (3, 88). Qədimdə yəhudilər arasında geniş yayılan və bəzi tədqiqatçılar tərəfindən səhv olaraq “vəhşi adət” (11, 73) adlandırılan bu mərasim, türklərdə islamdan çox əvvəl formalaşmış və xəzər, qıpçaq, kuman topluslarının böyük bir hissəsində rəsmi ritual xarakteri daşımışdır (4, 173). Adı çəkilən mərasim dünyanın başqa xalqları arasında da var idi. Qədim yunan tarixçisi Herodotun açıqlamasına görə, bu mərasimi çox əski zamanlardan misirlilər, kolxlar və efioplar da icra etmişlər (3, 87).

Etnoqraf H.Q.Qədirzadə “sünnət” sözünün geniş mənada anlamının, lüğəti mənasının “Allahın yolunu tutmaq, adət halına gətirilmiş rituallara, Peyğəmbərin buyruqlarına əməl etmək” olduğunu qeyd edir (4, 173).

Gürcüstan azərbaycanlıları-türkləri arasında oğlan uşaqları 4-9 yaş arasında sünnət edilərdi. Bəzən müəyyən səbəbdən daha tez və ya gec sünnət edilənlər də olurdu. Adı çəkilən mərasimdə ən əziz, ən ali şəxs kirvə idi. Çünki sünnət zamanı uşağın qanı məhz onun üstə tökülürdü. Bu isə uşağın valideynləri, qohum-əqrəbası üçün dəyəri heç bir şeylə ölçülməyən, iki ailə və nəsil arasında qohumluq əlaqəsi yaradan “müqəddəs qan” hesab olunurdu (8, 19). Azərbaycanın qərb bölgəsində olduğu kimi (6,65), hətta kirvə ikinci ata sayılırdı.

Etnoqrafik və ədəbiyyat materialları göstərir ki, uşaq sünnət yaşına çatana kimi kirvə seçilmiş olurdu. Kirvə seçərkən uşağın valideynləri bir-biri ilə məsləhətləşir və özlərinə münasib bildikləri adamı seçirlər. Uğurlu saydıqları günün birində onu evə dəvət edirdilər. Həmin şəxs gəldikdə ona süfrənin yuxarı (dör) başına keçməyi rica edən ev yiyəsi fikrini belə açıqlayardı: “Bu gündən siz bizim ailənin ən ali adamı-sınız. Siz ayaq qoyduğunuz yerə biz baş qoyarıq. Sayıb-seçib sizi balaca nökrəninizə (uşağın adı çəkilirdi) kirvə tuturuq”. Çağırılan şəxs bu fikri çox razılıqla qarşılayar və əl tutub uşağın atası ilə öpüşərdi. Bu andan etibarən iki ailə arasında kirvə qohumluğunun təməli qoyulardı (8, 20).

Bir neçə gündən sonra kirvənin ailəsi müxtəlif hədiyyələrlə uşağın görüşünə gələrdi. Kirvənin gəlişi münasibətilə erkəklər kəsilər, məclisə ağsaqqallar, ağbirçəklər, qohum-qonşular dəvət olunardı. Məclis 3-4 saat davam edərdi. Kirvə sağollaşıb getdikdən 3-5 gün sonra onların gətirdikləri xonça teştləri, çamadanlar içərisi müxtəlif adda hədiyyələrlə geri qaytarılırdı.

Müəyyən vaxtdan sonra uşağın ailəsində aşıq məclisi təşkil edilərdi. El-obanın təşrif buyurduğu bu “kiçik toy” məclisi üç gün davam edirdi. Dördüncü gün isə uşağın sünnəti vurulurdu. Sünnəti vurularkən əl-ayağını tərptəməməsi üçün kirvə uşağı qucağında oturdub hər iki əlini tuturdu. Uşağın əli elə tutulurdu ki, onun ayaqları öz qolu və kirvənin əlləri arasında qalırdı. Qorxmasın deyə uşağın üzünə qırmızı kələğayı tuturdular. Bu zaman dəllək ülgüclə onu sünnət edir və qanı saxlamaq üçün kəsilmiş yerə ələnmiş kül tökürdü. Bundan sonra uşağı yerinə uzadırdılar. Xalqın təsəvvürünə görə, artıq bu andan uşaq müsəlman sayılırdı. Bu münasibətlə kirvə və qohum-əqrəbə uşağı təbrik edib hədiyyə verirdi. Həmin gün bir ağır hədiyyələr də ata boyun olurdu (16).

Azərbaycanda olduğu kimi (4, 176), tədqiq etdiyimiz bölgələrdə uşaq sünnət edildikdən sonra “əlyuma” mərasimi keçirilərdi. Bu zaman kirvə əllərini uşağın atasının əllərinin üstə tuturdu. Kirvənin əllərinin üstən su tökürdülər. Uşağın atası əlini

kirvənin əllərindən süzülən su ilə yuyurdu. Sonra həmin vəziyyət əksinə təkrar olunurdu. Əlyumadan sonra kirvələr qucaqlayıb öpüşürdü.

Yaşlı adamların dediyinə görə, tək qorxulu hesab edildiyindən, uşaqları cüt sünnət edərdilər. Uşaq tək olardısı, sünnət edilərkən allaha dua edib bir xoruz da kəsərdilər. İnama əsasən cütlüyün birini xoruz əvəz etməklə, xətərdən sovuşulurdu. Adətən kəsilən xoruz dəlləyə çatardı. Bu adət Qaşqay türkləri arasında və Anadolunun bəzi bölgələrində də mövcud idi (2, 36-37).

Sünnət mərasimindən bir neçə gün sonra kirvə uşağı qaldırmağa gələrdi. Xalq arasında buna “küldən çıxarma” deyilirdi. Həmin gün yenə də şadyanalıq məclisi qurulurdu. Müəyyən vaxt ötdükdən sonra isə uşağın ata-anası və qohum-əqrəbası çeşidli hədiyyələrlə kirvəgilə gədirdi. Bu gediş “kirvə qabaq qaytarması” adlanardı.

Xatırladaq ki, iki ailə arasında mövcud olan kirvə qohumluğu nəsil-dən-nəslə ötürülürdü. Lazım gəldikcə köhnə kirvəlik təzələnirdi. Çünki kirvə ilə başqa istiqamətdən qohum olmaq (məs: qız alıb, qız vermək) yolverilməz idi. Xalqın dilində dolayan “kirvə kirvənin damına çıxmır ki, torpaq tökülər” məsəli də məhz bu münasibətlə deyilmişdir.

Beləliklə, aparılan tarixi-etnoqrafik araşdırma göstərir ki, XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində Gürcüstan azərbaycanlıları arasında körpə uşaqlarla bağlı mərasimlər, habelə kirvəlik ənənələri Azərbaycanda, eləcə də digər türkdilli xalqlarda olduğu kimi idi. Bununla belə, açıqlamağa çalışdığımız məsələ ilə əlaqəli lokal-məhəlli xüsusiyyətlər də özünü göstərirdi.

ƏDƏBİYYAT

1. Kalafat Y. Balkanlardan Uluğ Türkiştana. Türk Halk İnancları III-IV. Ankara: 2006, 556 s.
2. Kalafat Y. Balkanlardan Uluğ Türkiştana. Türk Halk İnancları II. Ankara: 2007, 406 s.
3. Kərimov Q.M. Şəriət və onun sosial mahiyyəti. Bakı: Azərənşr, 1987, 222 s.
4. Qədizadə H.Q. Ailə və məişətlə bağlı adətlər, inamlar, etnogenetik əlaqələr (Naxçıvan materialları əsasında). Bakı: Elm, 2003, 368 s.
5. Məmmədov İ.O. Azərbaycan dilinin etnoqrafik leksikası. Bakı: Elm və Təhsil, 2009, 272 s.
6. Saleh Ş.M. Qazax-Ağstafa əlləri. Bakı: Sabah, 1995, 134 s.
7. Təhləli (Əliyev) Ə.T. Daş-divar durur arada. Bakı: Adiloğlu, 2002, 192 s.
8. Təhləli-Əliyev Ə.T. Haqqın gözü tərəzidir...(etnoqrafik düşüncələr). Bakı: Azərənşr, 2006, 60 s.
9. Боташев М.Д. Установление искусственного родства при обрядах детского цикла у карачаевцев // Карачаевцы и балкарцы: язык, этнография, археология, фольклор (Серия “Кавказ: народы и культура”, вып. 1). М., 2001, с. 137-193.
10. Ортабаева Р.А. Карачаево-балкарские колыбельные песни в северокавказском фольклорном контексте // Карачаевцы и балкарцы: язык, этнография, археология, фольклор (Серия “Кавказ: народы и культура”, вып. 1). М., 2001, с. 286-299.
11. Токарев С.А. Избегание и этикет // Советская Этнография, №1, 1979, с. 68-75.
12. Məlumatı Borçalı bölgəsinin Mameyi kənd sakini, 1898-ci il təvəllüdü Əsmət Abdulla qızı Məmmədova vermişdir.
13. Məlumatı Qarayazı bölgəsinin Ağtəhlə kənd sakini, 1919-cu il təvəllüdü Salman Həmid oğlu Həsənov vermişdir.
14. Məlumatı Qarayazı bölgəsinin Ağtəhlə kənd sakini, 1920-ci il təvəllüdü Zinyət Həsən qızı Əliyeva vermişdir.
15. Məlumatı Bolus bölgəsinin Darvaz kənd sakini, 1911-ci il təvəllüdü Güllü Abbas qızı Məmmədova vermişdir.
16. Məlumatı Borçalı bölgəsinin Yuxarı Saral kənd sakini, 1930-cu il təvəllüdü İmran Əmralı oğlu Qələndərov vermişdir.

ОБРЯДЫ, СВЯЗАННЫЕ С РОЖДЕНИЕМ РЕБЕНКА У АЗЕРБАЙДЖАНЦЕВ ГРУЗИИ (КОНЕЦ XIX-НАЧАЛО XX ВВ.)

А.Т.АЛИЕВ

РЕЗЮМЕ

В представленной статье исследуются вопросы, связанные с вопросами обрядов, проводимыми с рождением ребенка в семьях азербайджанцев Грузии на основе обширного этнографического и научного материала. Здесь, также уделяется большое внимание институту кумовства, связанного с обрядом обрезания и отмечается его большое значение.

В результате исследования, автор приходит к выводу, что в данной зоне обряды, связанные с новорожденным, проводятся также как и в Азербайджане и у других тюркских народов, но и имеют свои локальные особенности. Такими особенностями, присущими для азербайджанцев Грузии являются обряды: “айагы саялы олсун”, “гардашлыг-баджылыг”, “дай дурма” и др.

RISES CONNECTED WITH NEWLY BORN CHILDREN OF THE AZERBAIJANIS IN GEORGIA (LATE IN XIX-EARLY IN XX CENTURIES)

A.T.ALIYEV

SUMMARY

The article investigates questions of rites concerning newly born children conducted in Azerbaijani and Georgian families on the basis of vast ethnographic and scientific materials. Greater attention is focused on the question of “kirvelik” connected with the rite of “circumcision”. The article underlines the importance of the rite.

As a result of the investigations, the author comes to the conclusion that the rites for the newborn are accomplished in Georgia the same way as in Azerbaijan and in families of other Turkish people each having local peculiarities such as “ayaghı sayalı olsun”, “gardashlıg-bacılıg”, “day durma”, etc.